

Підозрюваний та обвинувачений, як суб'єкти доказування в кримінальному процесі

О. В. Рибалка,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
правових дисциплін
Навчально-консультаційного
центру Національного
університету «Одеська
юридична академія»
у м. Черкаси

Статус суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють функцію захисту в процесі доказування, визначається, перш за все тим, що на них не покладається обов'язок встановлення фактичних обставин справи. Обсяг прав, що надається їм законом, зумовлюється, в кінцевому рахунку, соціальною значимістю функції захисту в кримінальному судочинстві як однієї з форм реалізації конституційних прав особи.

Безперечно, комплекс процесуальних прав суб'єктів доказування зі сторони захисту не повинен перешкоджати реалізації функції обвинувачення, оскільки в іншому випадку існування всієї системи кримінальної юстиції стане неможливим.

Суб'єкти доказування зі сторони захисту можуть бути поділені на дві групи залежно від правової природи підстав отримання відповідного процесуального статусу. До першої групи слід віднести тих суб'єктів, які були залучені в сферу кримінального судочинства через підозру або обвинувачення у вчиненні ними злочину (підозрюваний, обвинувачений, підсудний).

Необхідно розглянути деякі питання, пов'язані з набуттям особою процесуального статусу **підозрюваного**, оскільки протягом десятиліть у вітчизняній процесуальній літературі висловлювались сумніви щодо можливості чіткого розмежування обсягу фактичних даних, достатніх для підозри, і даних, достатніх для обвинувачення у вчиненні злочину. Адже особа стає підозрюваним не через особисті переконання слідчого, а в силу того, що він прийняв відповідне процесуальне рішення.

Згідно зі ст. 43-1 КПК України підозрюваним визнається: 1) особа, затримана по підозрінню у вчиненні злочину; 2) особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Відповідно, юридичним фактом, який вводить особу підозрюваного у кримінальний процес, виступає застосування одного з названих заходів процесуального примусу, закріплене у протоколі затримання або у постанові про обрання запобіжного заходу.

Проте розвиток кримінально-процесуальної науки та потреби практики правозастосування виявили певні недоліки існуючої конструкції визнання особи підозрюваним, що стало поштовхом до гострої дискусії з цієї проблеми.

Багато юристів висловилися за розширення підстав для визнання особи підозрюваним. Одні вважають, що підозрюваним повинна бути особа, відносно якої зібрані достатні дані, які дають змогу підозрювати її у вчиненні злочину, і яка у зв'язку з цим залучається до процесу шляхом провадження з нею слідчих дій [1, 78; 2, 20; 3, 169]. Інші пропонують визнавати особу підозрюваним не лише коли вона затримана або щодо неї застосований запобіжний захід до пред'явлення обвинувачення, але й тоді, коли відносно неї винесено постанову про порушення кримінальної справи [4, 57; 5, 196]; або її допитано з приводу причет-

В статті досліджуються питання статусу підозрюваного та обвинуваченого як суб'єктів, які здійснюють функцію захисту в процесі кримінально-процесуального доказування, і на яких не покладається обов'язок встановлення фактичних обставин справи.

Ключові слова: суб'єкти кримінального процесу, функція захисту, кримінальне судочинство, комплекс процесуальних прав, підозрюваний, обвинувачений, захисник

ності до злочину, який розслідується [6, 198].

Нам видається правильним висновок про те, що появу підозрюваного не слід пов'язувати з обов'язковим застосуванням затримання або запобіжного заходу до пред'явлення обвинувачення. Якщо виходити із визначення підозрюваного, яке встановлене ч. 1 ст. 43-1 КПК України, то слідчий (особа, яка провадить дізнання) має право проводити будь-яку слідчу дію з участю підозрюваного лише після затримання особи або застосування відносно неї запобіжного заходу. Проте на практиці часто виникають випадки, коли матеріали справи містять фактичні дані про вчинення злочину певною особою, але цих даних недостатньо для пред'явлення обвинувачення. Надалі у слідчого виникає необхідність залучення у процес розслідування такої особи як підозрюваного, але передбачені законом умови і підстави для затримання або застосування запобіжного заходу відносно неї відсутні.

Створюється своєрідне замкнене коло. З одного боку, слідчий зобов'язаний вживати заходи для своєчасного закріплення доказової інформації (наприклад, шляхом проведення особистого обшуку, освідування), а з іншого боку він не може цього зробити, якщо попередньо не застосує до особи затримання або інший запобіжний захід. Доки у слідчого з'являться підстави для затримання або застосування запобіжного заходу (якщо вони з'являться), можливість швидкого розкриття злочину втрачається.

Схожі ситуації виникають і тоді, коли слідчому під час розслідування необхідно провести ті або інші слідчі дії з участю особи, відносно якої виникла підозра щодо її причетності до вчинення злочину (наприклад, освідування за обставинами, які викривають цю особу у вчиненні злочину, або її допит). Допитувати таку особу як свідка не можна, оскільки при цьому вона не має процесуальних прав для захисту від підозри, а для затримання або застосування до неї запобіжного заходу відсутні підстави, зазначені в законі. Виникає запитання: яким же чином слідчий може перевірити підозру у вчиненні злочину, яка виникла щодо конкретної особи, і який правовий статус повинна набути така особа? Вивчення кримінальних справ показує, що значна кількість осіб, які залучені у процес шляхом проведення освідування, пред'явлення для впізнання та інших слідчих і процесуальних дій, виступають у кримінальному процесі у невизначеній ролі – «особа, яка пред'являється для впізнання», «особа, яка підана освідуванню», «особа, у якої відібрані зразки для експертного дослідження» тощо.

Визнання підозрюваним лише особи, яка затримана або відносно якої застосований запобіжний захід до пред'явлення обвинувачення, в окремих випадках призводить до помилок. Нерідко особам у такий спосіб, тобто застосуванням вищезазначених заходів процесуального примусу, надають статус підозрюваних лише для того, щоб штучно створити правові підстави для залучення їх до участі в проведенні тієї або іншої слідчої дії.

Таким чином, під час застосування затримання або обрання запобіжного заходу відносно підозрюваного необхідно чітко розділяти підстави для реалізації одного із названих заходів процесуального примусу і підстави для підозри особи у вчиненні злочину. Об'єднання підстав таких різних процесуальних явищ, вважає Ф. М. Кудін, може призвести до того, що питання про затримання або обрання запобіжного заходу виявиться вирішеним лише через наявність підстав їх застосування, а відсутність даних про причетність особи до вчинення злочину врахована не буде. З іншого боку, на думку автора, можлива ситуація, коли зазначені заходи будуть реалізовані без справжньої для того необхідності, на підставі лише тих даних, які можуть стати підґрунтям підозри особи у вчиненні злочину. У першому випадку для застосування примусу відсутні умови, у другому – підстави його реалізації [7, 42].

Отже, критерієм для визнання особи підозрюваним, на перший погляд, повинні бути фактичні дані про її причетність до злочину, а також інші докази з цього ж приводу, але недостатні для пред'явлення обвинувачення. Водночас, ступінь обґрунтованості припущення про винність особи у вчиненні злочину навряд чи може бути критерієм для розмежування підстав для надання особі статусу підозрюваного чи обвинуваченого. В одних випадках на момент затримання питання про винність особи видається досить очевидним, а в інших – і після пред'явлення обвинувачення можуть з'явитись докази, які суттєво знизять обґрунтованість припущення про винність обвинуваченого, хоча і не будуть достатніми для закриття кримінальної справи відносно нього.

Таким чином, на наш погляд, підставою для участі підозрюваного в провадженні в справі, повинна бути постанова про порушення кримінальної справи відносно цієї особи.

Перелік основних прав підозрюваного міститься у ч. 2 ст. 43-1 КПК України.

Підозрюваний, згідно з чинним КПК України, наділяється всією сукупністю процесуальних прав з моменту появи у справі, і тому важливою умовою активної участі підозрюваного в процесі

доказування, ефективності захисту ним своїх прав і законних інтересів є те, наскільки повно і своєчасно реалізовано його право знати, у вчиненні якого злочину він підозрюється.

Це право підозрюваного ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що передбачає право затриманого невідкладно і детально бути поінформованим на зрозумілій йому мові про причини затримання (п. «а» ч. 3 ст. 6). Право підозрюваного знати, в чому він підозрюється, забезпечується виконанням положень КПК України про вручення йому копії постанови про порушення відносно нього кримінальної справи (ст. 98-2 КПК України), копії протоколу затримання (ст. 106 КПК України). Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 165-1 КПК України постановою про застосування запобіжного заходу лише оголошується особі, відносно якої вона винесена. Очевидно, що і у цьому випадку копія постанови про застосування запобіжного заходу відносно підозрюваного має вручатися йому в руки.

Тому ч. 3 ст. 165-1 КПК України повинна бути доповнена таким положенням: «Копія постанови або ухвали про застосування запобіжного заходу негайно вручається особі, відносно якої вона винесена».

Підозрюваний вправі давати показання або відмовитись давати показання і відповідати на запитання. За умови згоди підозрюваного давати показання він має бути попереджений про те, що його показання можуть бути використані як докази у кримінальній справі, у тому числі і за подальшої відмови від цих показань.

Підозрюваний має право мати захисника і побачення з ним до першого допиту. Крім загального обсягу процесуальних прав, які надаються захиснику у разі його участі в справі з моменту затримання, йому повинно надаватися право мати побачення з підозрюваним наодинці до його першого допиту без обмеження їх кількості і тривалості. До першого допиту слідчий або особа, яка провадить дізнання, зобов'язані ознайомити захисника з постановою про порушення кримінальної справи, протоколом затримання, постановою про застосування запобіжного заходу, а також забезпечити право захисника вимагати перевірки прокурором правомірності запобіжного заходу, брати участь в судовому розгляді у разі оскарження підозрюваним або самим захисником зазначених вище рішень.

Необхідно зазначити, що у випадках, коли право підозрюваного мати захисника з моменту затримання порушене, однак під час подальшого

розслідування такій особі був наданий захисник з моменту застосування запобіжного заходу або з моменту пред'явлення обвинувачення, недоцільним, на наш погляд, видається повернення справи на додаткове розслідування. Вбачається, що в такій ситуації суди зобов'язані реагувати на вказане порушення закону шляхом винесення окремої ухвали (у порядку ст. 23-2 КПК України) на адресу органів досудового розслідування.

Якщо підозрюваний не обмежений у свободі пересування, його можливості скористатись допомогою захисника ще до першого допиту є більш реальними і залежать, перш за все, від його фінансового становища.

У випадках, передбачених законом (ч. 4 ст. 47 КПК України), підозрюваний вправі скористатись допомогою захисника безоплатно. Якщо адвокат бере участь у провадженні досудового розслідування за призначенням, витрати на оплату його праці компенсуються за рахунок держави.

У випадках затримання підозрюваного або обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тобто коли його свобода обмежена, законодавець гарантує підозрюваному право скористатись допомогою захисника, право мати побачення з ним наодинці до першого допиту, тобто протягом 24 годин з моменту його затримання чи взяття під варту.

Підозрюваний має право подавати докази як особисто, так і через захисника чи законного представника, однак нормативна регламентація цього права потребує вдосконалення. Зокрема, автор приєднується до висновків учених про те, що надання підозрюваним доказів повинно оформлюватися відповідним протоколом, в якому відображаються пояснення підозрюваного про походження поданих предметів і документів, хід і результати їх огляду, а також клопотання про приєднання їх до кримінальної справи [8, 431–432]. У результаті розгляду заявлених клопотань слідчий або особа, яка провадить дізнання, повинні прийняти одне з двох рішень: 1) про приєднання до справи поданих предметів або документів як речових доказів; 2) про відмову в задоволенні заявленого клопотання і повернення предметів або документів власнику. Відмова в задоволенні клопотання підозрюваного може бути оскаржена прокурору.

Підозрюваний також вправі заявляти клопотання та відводи. Відповідно до ст. 129 КПК України клопотання підозрюваного, його захисника чи представника про виконання будь-яких слідчих дій слідчий (особа, яка провадить дізнання) зобов'язаний розглянути в строк не більше

трьох діб і задовольнити їх, якщо обставини, про встановлення яких заявлені клопотання, мають значення для справи. Про результати розгляду клопотання підозрюваний має бути повідомлений. Про повну чи часткову відмову в клопотанні слідчим (особою, яка провадить дізнання) складається мотивована постанова.

Поширюються на підозрюваного та його захисника за аналогією положення про заявлення відводу слідчому і особі, яка провадить дізнання, закріплені у ст. 60 КПК України. Відвід зазначеним особам може бути заявлений підозрюваним чи його захисником у випадках:

- 1) коли вони є потерпілими, свідками, цивільними позивачами, цивільними відповідачами або родичами кого-небудь з них, а також родичами обвинуваченого, підозрюваного;
- 2) коли вони брали участь у справі як експерти, спеціалісти, перекладачі, захисники або представники інтересів потерпілого, цивільного позивача чи цивільного відповідача;
- 3) коли вони або їхні родичі заінтересовані в результатах справи;
- 4) при наявності інших обставин, що викликають сумнів у їхній об'єктивності.

Заява про відвід слідчого і особи, яка провадить дізнання, подається прокуророві, який розглядає і вирішує її протягом двадцяти чотирьох годин.

Крім того, підозрюваний та його захисник за наявності передбачених законом підстав (ст. 62 КПК України) вправі заявити відвід перекладачу, експерту, спеціалісту, який вирішується особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором.

Підозрюваний вправі вимагати перевірки судом чи прокурором правомірності затримання, а також подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить оперативно-розшукові дії та дізнання, слідчого і прокурора.

Законодавець визначив, що скарги підозрюваного негайно передаються прокурору або до суду. Водночас, строк, встановлений законом для розгляду скарг підозрюваного, складає три доби (ч. 7 ст. 106 КПК України) і видається надто довгим. Доцільним було б встановити обов'язок прокурора та суду після надходження вимоги перевірки правомірності затримання або скарги підозрюваного на незаконне застосування затримання чи запобіжного заходу розглянути вказані вимогу або скаргу негайно. За результатами розгляду скарги суддя виносить постанову про законність затримання чи про задоволення скарги і визнання затримання незаконним. Копія постанови

судді направляється прокурору, органу дізнання, затриманому і начальнику місця попереднього ув'язнення.

Слід зазначити, що ст. 43-1 КПК України сформульована таким чином, що не усі права підозрюваного перелічені у ч. 2 цієї статті. Ряд прав підозрюваного, що мають істотне значення для його доказової діяльності, містяться також у тексті інших статей КПК України. Скажімо, ст. 197 КПК України містить комплекс прав, який підозрюваний може реалізувати при призначенні та проведенні експертизи. Зокрема, підозрюваний має право:

- заявити відвід експертові;
- просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб;
- просити про постановку перед експертизою додаткових питань;
- давати пояснення експертові;
- пред'являти додаткові документи;
- ознайомлюватись із матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи;
- заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи.

При проведенні допиту підозрюваний має право власноручно записати свої показання, вимагати доповнення протоколу допиту і внесення до нього поправок (ст.ст. 107, 145, 146 КПК України).

Закріплені у законі процесуальні права **обвинуваченого**, що певною мірою співпадають з правами підозрюваного, можна розділити на дві групи: загальні, що поширюються на всі стадії процесу, в яких він бере участь, і спеціальні, які можуть бути ним реалізовані тільки в одній стадії та на певному її етапі [9, 169].

До загальних прав належать: право мати захисника і побачення з ним до першого допиту, право оскаржувати дії і рішення органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, право заявляти клопотання та деякі інші. Спеціальними правами є: право отримувати копію постанови про притягнення як обвинуваченого, право ознайомлюватись з матеріалами справи після закінчення досудового слідства.

Сукупність прав обвинуваченого визначає межі і можливості його участі в кримінально-процесуальному доказуванні. При цьому, варто зауважити, що будь-яке з передбачених у ч. 2 ст. 43 КПК України прав обвинуваченого прямо чи опосередковано пов'язане з процесом доказування. Так, використовуючи право відводу, обвинувачений прагне усунути від процесу прийняття

рішень посадову особу, яка, з його точки зору, не здатна об'єктивно це зробити. Право обвинуваченого отримувати копії певних процесуальних документів, скарг і подань, та подавати на них заперечення не тільки забезпечує його поінформованість про фактичні і правові обставини справи, а й дає можливість своєчасно виразити власне ставлення до наведених ними доводів і аргументів.

Обвинувачений, як і підозрюваний, не може володіти відомостями, що наділені процесуальною формою доказів, отже формулювання його права як «подавати докази» у ч. 2 ст. 43 КПК України є некоректним і породжує плутанину в питанні розмежування інформації у сфері кримінального судочинства.

Водночас, заявлення обвинуваченим клопотань про витребування чи залучення до справи предметів і документів, про провадження інших процесуальних дій, у разі їх задоволення мають своїм результатом формування нових доказів. При цьому закон зобов'язує слідчого задовольняти клопотання, у тому числі обвинуваченого, якщо обставини, про встановлення яких вони заявлені, мають значення для справи (ч. 1 ст. 129, ч. 2 ст. 221 КПК України).

Участь обвинуваченого (підсудного) у процесі

доказування зводиться не тільки до формування доказів, а й включає в себе їх оцінку. Така можливість для цих осіб реалізується через давання ними показань, їхню участь у дослідженні доказів в судовому засіданні, виступу у судових дебатах і з останнім словом підсудного.

Показання обвинуваченого є самостійним джерелом доказів. Враховуючи особливості правового статусу обвинуваченого як особи, відносно якої вирішується питання про застосування кримінально-правових санкцій, закон окремо оговорює, що визнання обвинуваченим своєї вини не може бути покладено в основу обвинувачення без його підтвердження іншими доказами у справі, що є додатковою гарантією заборони застосування незаконних методів отримання від обвинуваченого визнання вини (ч. 3 ст. 22 КПК України).

Таким чином можна зробити **висновок**, що статус підозрюваного та обвинуваченого (підсудного) в процесі доказування повинен визначатись необхідністю, з однієї сторони, дати цим особам можливість активно протистояти підозрі та обвинуваченню у вчиненні злочину, а з іншої – не покладати на них обов'язку спростовувати таку підозру та обвинувачення.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Давыдов П. М.* Применение мер процессуального принуждения по Основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : учеб. и практ. пособ. / П. М. Давыдов, П. П. Якимов. – Свердловск, 1961. – 118 с.
2. *Карнеева Л. М.* Подозреваемый в советском уголовном процессе / Л. М. Карнеева // Социалистическая законность. – 1954. – № 4. – С. 18-21.
3. *Чорний В. Я.* Підозрюваний як один із учасників кримінального судочинства / В. Я. Чорний // Вісник. – 1999. – № 3 (5). – Запоріжжя: Запорізький юрид. ін-т. – С. 166-171.
4. *Куцова Э. Ф.* Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание). – М.: Юрид. лит., 1973. – 199 с.
5. *Третьякова М. В.* Деякі аспекти забезпечення прав обвинуваченого та підозрюваного у світлі міжнародних стандартів / М. В. Третьякова // Вісник. – Вип. 36. – X., 2007. – С. 194-199.
6. *Баулін О. В.* Встановлення підозрюваного як завдання дізнання / О. В. Баулін // Вісник. – № 1(34). – Запоріжжя, 2006. – С. 196-202.
7. *Кудин Ф. М.* Подозрение как условие применения мер процессуального принуждения / Ф. М. Кудин // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования. – Волгоград, 1987. – С. 39-45.
8. *Смітєнко З. Д.* Презумпція невинуватості та правовий статус особи, запідозреної в скоєнні злочину / З. Д. Смітєнко, О. А. Осауленко // Концепція розвитку законодавства України : матер. наук.-практ. конф. – К., 1996. – С. 431-433.
9. *Кришевич О. В.* Обвинувачений – учасник процесу / О. В. Кришевич // Проблеми загальної та педагогічної психології. – К., 2005. – Т. 7. – Вип. 1. – С. 162-170.

Рыбалка А. В. Подозреваемый и обвиняемый как субъекты доказывания в уголовном процессе

В статье исследуются вопросы статуса подозреваемого и обвиняемого как субъектов, осуществляющих функцию защиты в процессе уголовно-процессуального доказывания, и на которых не возлагается обязанность установления фактических обстоятельств дела.

Ключевые слова: субъекты уголовного процесса, функция защиты, уголовное судопроизводство, комплекс процессуальных прав, подозреваемый, обвиняемый, защитник

Rybalka Olexandr. The suspect and accused, as a parties of proving in criminal proceedings

The article investigates the status of the suspect and the accused as the parties who perform the function of protection in the criminal procedure of proving but who are not responsible for establishing the actual circumstances of the case.

Key words: parties of the criminal procedure, protection, criminal proceedings, a set of procedural rights, suspect, the accused, defender